
SWorld

Germany

Babushko S., Simchuk A.P., Gudz V.V., Niemirich O.V., Bohadorova L.M. et al.

**DER STAND DER ENTWICKLUNG VON
WISSENSCHAFT UND TECHNIK IM XXI
JAHRHUNDERTS**

**PÄDAGOGIK UND PÄDAGOGIK, PSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE, PHILOSOPHIE,
PHILOLOGIE, GESCHICHTE, KUNSTGESCHICHTE**

***THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND
TECHNOLOGY IN THE XXI CENTURY***

**EDUCATION AND PEDAGOGY, PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY, PHILOSOPHY,
PHILOLOGY, HISTORY, ART CRITICISM**

Monographic series «European Science»

Book 32. Part 5.

*In internationalen wissenschaftlich-geometrischen Datenbanken enthalten
Included in International scientometric databases*

MONOGRAPHIE

MONOGRAPH

*ScientificWorld-Net Akhat AV
Karlsruhe 2024*

Authors:

Babushko S. (1), Solovei M. (1), Solovei L. (1), Kovtun O.V. (2), Storonska O.S. (3), Bondarenko V. (4), Severin V. (4), Kuryshev E. (5), Oleksenko S. (6), Savchenko S. (6), Cherepiekhina O. (7), Bulanov V. (7), Simchuk A.P. (8), Mitina L.S. (9), Gudz V.V. (10), Burylov K.V. (11), Yamash Y.V. (12), Melnychenko S.H. (13), Bohadorova L.M. (13), Kozychar M.V. (13), Mamchenko L.Y. (14), Niemirich O.V. (14), Skyrda O.Y. (14), Mykhailov B.V. (14), Lytovchenko O.M. (14), Penkina N.M. (14)

Reviewers:

Bryzhachenko Natalya Serhiyivna, associate professor, candidate of art studies, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko (4)
Turubarova Anastasiia, PhD (Psychology), Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor Department of Psychology and Social Work, Dean of the Faculty of Special Education, Social Sciences and Humanities Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Ukraine, ORCID 0000-0002-4806-451 (7)
Mykhailiuk Vitaliy Pavlovych, Doctor of Historical Sciences, Professor of the V. Dahl East Ukrainian National University (11)
Kuzmin Oleg Volodymyrovych, Professor, Doctor of Engineering Sciences, National University of Food Technologies (14)

Der Stand der Entwicklung von Wissenschaft und Technik im XXI Jahrhundert: Pädagogik und Pädagogik, Psychologie und Soziologie, Philosophie, Philologie, Geschichte, Kunstgeschichte. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 32. Teil 5. 2024.

The level of development of science and technology in the XXI century: Education and Pedagogy, Psychology and Sociology, Philosophy, Philology, History, Art Criticism. Monographic series «European Science». Book 32. Part 5. 2024.

ISBN 978-3-98924-062-9

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-32-05

Published by:

ScientificWorld-NetAkhatAV

Lußstr. 13

76227 Karlsruhe, Germany

e-mail: editor@promonograph.org

site: <https://desymp.promonograph.org>

Copyright © Authors, 2024

Copyright © Drawing up & Design. ScientificWorld-NetAkhatAV, 2024

ÜBER DIE AUTOREN / ABOUT THE AUTHORS

1. *Babushko Svitlana*, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, ORCID 0000-0001-8348-5936 - *Chapter 1 (co-authored)*
2. *Solovei Myroslav*, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kyiv National Linguistic University, ORCID 0000-0001-8380-3674 - *Chapter 1 (co-authored)*
3. *Solovei Liudmyla*, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, ORCID 0000-0002-5876-3532 - *Chapter 1 (co-authored)*
4. *Kovtun Olena Volodymyrivna*, Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Lviv National Environmental University/docent, ORCID 0009-0002-9993-9837 - *Chapter 2*
5. *Storonska Oksana Stepanivna*, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, ORCID 0000-0003-2348-0265 - *Chapter 3*
6. *Bondarenko Viktoriya*, Candidate of Art History, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts, ORCID - *Chapter 4 (co-authored)*
7. *Severin Viktor*, Candidate of Art History, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts, ORCID - *Chapter 4 (co-authored)*
8. *Kuryshchuk Eugen*, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, ORCID 0000-0002-0836-0735 - *Chapter 5*
9. *Oleksenko Svitlana*, Senior Lecturer, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Institute of In-Service Training, ORCID 0000-0001-7527-1778 - *Chapter 6 (co-authored)*
10. *Savchenko Svitlana*, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Institute of In-Service Training, ORCID 0000-0002-7123-9014 - *Chapter 6 (co-authored)*
11. *Cherepiekhina Olha*, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University, ORCID 0000-0001-6970-1217 - *Chapter 7 (co-authored)*
12. *Bulanov Valerii*, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, National University Zaporizhzhia Polytechnic, ORCID 0000-0002-2575-1367 - *Chapter 7 (co-authored)*
13. *Simchuk Andriy Pavlovich*, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, ORCID 0000-0002-1762-144X - *Chapter 8*

14. *Mitina Lubov Sergiivna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, ORCID 0000-0003-0060-419X - *Chapter 9*
15. *Gudz Viktor Vasyliovych*, Doctor of Historical Sciences, Professor, Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, ORCID 0000-0001-5756-1683 - *Chapter 10*
16. *Burylov Kostiantyn Vaulenovych*, graduate student, Eastern Ukrainian National University named after V. Dal, ORCID - *Chapter 11*
17. *Yamash Yuri Volodumurovych*, Candidate of Art History, Associate Professor, National Forestry University of Ukraine, ORCID 0000-0002-3259-083X - *Chapter 12*
18. *Melnychenko Sofiia Hennadiivna*, graduate student, Kherson State Agrarian and Economic University, ORCID 0000-0002-5940-7943 - *Chapter 13 (co-authored)*
19. *Bohadorova Larisa Mykhailivna*, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Kherson State Agrarian and Economic University, ORCID 0000-0002-9072-3434 - *Chapter 13 (co-authored)*
20. *Kozychar Mykhailo Vasiliyovych*, Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Kherson State Agrarian and Economic University, ORCID 0000-0001-9976-2555 - *Chapter 13 (co-authored)*
21. *Mamchenko Liudmyla Yevgenivna*, Candidate of Technical Sciences, National University of Food Technologies, ORCID 0000-0003-2519-043X - *Chapter 14 (co-authored)*
22. *Niemirich Oleksandra Volodymyrivna*, Doctor of Technical Sciences, Professor, National University of Food Technologies, ORCID 0000-0002-2849-7501 - *Chapter 14 (co-authored)*
23. *Skyrda Olena Yevgenivna*, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, State biotechnological university, ORCID 0000-0002-1481-270X - *Chapter 14 (co-authored)*
24. *Mykhailov Bohdan Volodymyrovych*, Senior Lecturer, Institute of Postgraduate Education of the National University of Food Technologies, ORCID 0009-0009-5997-7776 - *Chapter 14 (co-authored)*
25. *Lytovchenko Oleksandr Mykhailovych*, Doctor of Technical Sciences, Professor, Institute of Horticulture NAAS of Ukraine, ORCID 0000-0003-4269-2263 - *Chapter 14 (co-authored)*
26. *Penkina Nataliia Mykhailivna*, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, State Biotechnological University, ORCID 0000- 0003-0125-4275 - *Chapter 14 (co-authored)*

Inhalt / Content

CHAPTER 1

A PAPER OR ELECTRONIC TEXTBOOK? ANALYSIS OF UNIVERSITY STUDENTS' OPINIONS

Introduction	8
1.1. Literature review	10
1.2. Research methods.....	12
1.2.1. Theoretical foundations	12
1.2.2. Characteristics of respondents.....	14
1.3. Research results.....	15
1.3.1. Questionnaire analysis.....	15
1.3.2. Essay analysis	19
1.3.3. Analysis of the results of the focus groups of applicants.....	21
Conclusions	22

CHAPTER 2

INSEPARABILITY TEACHING, RESEARCH AND RURAL EXTENSION FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL HIGHER EDUCATION

Introduction	26
2.1. The importance of innovative processes in teaching practice	26
2.2. Innovative teaching methods in higher education as guarantors of sustainable development of Ukraine	29
Conclusions	33

CHAPTER 3

THE DEUTSCH.INFO ONLINE RESOURCE AS AN INNOVATIVE TOOL FOR PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE GERMAN LANGUAGE TEACHERS

Introduction	34
3.1. General characteristics of the Deutsch.info website	35
3.2. Content of the Deutsch.info online resource.....	36
3.3. Possibilities of using the Deutsch.info website in the professional training of future German language teachers.....	40
Conclusions	42

CHAPTER 4

EDUCATION OF THE STUDENT'S CREATIVE PERSONALITY IS AN URGENT PROBLEM IN THE DEVELOPMENT OF DESIGN EDUCATION.....

44

CHAPTER 5

PIANO PERFORMANCE IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATIONAL TRENDS: CHALLENGES AND PERSPECTIVES.....53

CHAPTER 6

INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE EXTENDED DAY GROUP IN THE CONTEXT OF PROBLEMS, CONTRADICTIONS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Introduction 62

    6.1. Inclusive education in modern scientific research..... 63

    6.2. Analysis of the state of inclusive education in extended day groups 65

    6.3. Features of the educational environment of the inclusive extended day group..... 67

Conclusions 69

CHAPTER 7

NEXT-GENERATION HIGHER EDUCATION PEDAGOGY: MAIN TRENDS

Introduction 70

    7.1. Global trends that determine the development of higher education and higher education pedagogy in the coming years 71

    7.2. Description of some trends..... 73

Conclusions 78

CHAPTER 8

SIMULATION HYPOTHESIS: WHO LAUNCHED THE UNIVERSE?

Introduction 80

    8.1. Information as the main player 80

    8.2. Mind and civilization 84

    8.3. «God at the mirror» 89

Conclusions 92

CHAPTER 9

THE ARCHETYPE "APPOINTMENT IN SAMARRA" IN THE CONTEMPORARY FILM PROJECTIONS

Introduction 93

    9.1. Redacted (2007) 94

    9.2. Appointment with Death (2008) 95

    9.3. Appointment in Samarra (2010)..... 97

    9.4. The Six Thatchers (2017)..... 99

Conclusions 101

CHAPTER 10

FAMINE OR HOLODOMOR: OPINION OF THE EVENTS OF 1932-1934 IN SOVIET BELARUS IN MODERN BELARUSIAN HISTORIOGRAPHY

Introduction 103

10.1. The state of historiographical development of the topic and research tasks..... 104

10.2. Pro-Soviet interpretations of the history of the famine of the 1930s in Belarus..... 105

10.3. Scientific receptions of the causes of the famine of 1932-1934 in Soviet Belarus 107

10.4. Genocidal and "holodomor" definitions of the famine in Belarus and their refutation..... 111

Conclusions 115

CHAPTER 11

SYSTEMATIZATION OF THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE RESEARCH OF THE PROBLEM OF CORRUPTION AND BRIBERY IN STATE INSTITUTIONS OF THE UKRAINIAN GOVERNATIONS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES

Introduction 118

11.1. Historiography of the problem..... 119

11.2. Source base..... 122

11.3. Theoretical-methodological basis of research 125

Conclusions 129

CHAPTER 12

IVAN TRUSH ON THE FATE OF UKRAINIAN ART

Introduction 130

12.1. The existence of Ukrainian art in European dimensions 130

12.2. The rhetorical question of the existence of Ukrainian art..... 136

Conclusions 137

CHAPTER 13

STATISTICAL ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF TOURIST ACTIVITY INDICATORS IN THE KHERSON REGION.....139

CHAPTER 14

HOSPITALITY ESTABLISHMENTS AND RESTAURANT ENVIRONMENT IN KYIV AS CENTRES OF URBAN CULTURE AND TOURIST.....148

References 158

KAPITEL 1 / CHAPTER 1¹
A PAPER OR ELECTRONIC TEXTBOOK? ANALYSIS OF UNIVERSITY STUDENTS' OPINIONS

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-32-00-009

Вступ

Нові технології, стрімка діджиталізація всіх сфер життя, у тому числі й освіти, на перший план висунули деякі проблеми і виклики, що потребують негайної й прискіпливої уваги педагогів-практиків і науковців. Одна із таких проблем – це електронні підручники і навчальні посібники.

Цифрові носії інформації, книги й підручники стали такими популярними і затребуваними, що, наприклад у США президент Б. Обама поставив ціль використання е-підручників у кожному класі школи до 2017 р. У Флориді навіть було розроблено і схвалено нормативно-правове забезпечення, відповідно до якого публічні школи мали перетворити всі свої паперові підручники на електронні [23]. Проте таке захоплення електронними носіями інформації в освітніх цілях неочікувано дало негативні наслідки. І питання тотального використання електронних підручників у закладах освіти і відмови від паперових підручників залишається контроверсійним.

Міжнародні дослідження читацької грамотності [22], проводяться у 57 країнах, за 2021 р. засвідчили негативний вплив електронних підручників і навчальних посібників на читання школярів. У 21 країні було зафіксовано істотний спад у розвитку навичок читання школярів через перехід на цифрові носії. Науковці і практики підтверджують появу такого явища як «криза читання», що безпосередньо пов'язане з цифровими носіями інформації. Зокрема, школярі можуть легко прочитати тексти з цифрових носіїв, однак їм важко запам'ятати, інтерпретувати, інтегрувати та оцінити отриману інформацію з цього тексту.

Так, у 10-річних дітей шкільного віку у Швеції такі труднощі зросли з 12 % до 19 %. Вчені пов'язують це з тим, що вже понад 10 років у Швеції

---

¹*Authors: Babushko Svitlana, Solovei Myroslav, Solovei Liudmyla*

використовують в освітньому процесі цифрові носії інформації. Ще в дитячих садках діти отримують планшети для навчання. Невтішні результати призвели до того, що міністерка освіти Швеції Лотта Едхлльм анонсувала повернення в освіту «старого доброго паперового підручника» одночасно з використанням електронних підручників [9].

Іншою стороною «кризи читання» є те, що люди почали значно менше читати взагалі [2]. Ситуація з читанням в Україні також є доволі непростюю і змушує шукати ефективних методів підвищення інтересу до читання. Як зазначив Міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко, «в Україні криза читання. Статистика невтішна: в середньому менш як одна книга на рік» [11]. Думку міністра підтверджує статистика. За результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання» Українського інституту книги, ніколи не читає книжки 38 % чоловіків і 28 % жінок, при цьому щодня читають 7 % чоловіків і 9 % жінок; 57 % дітей читають з примусу [10].

Як видно з результатів опитування, понад половина дітей читає тому, що їх змушують батьки чи учителі [2]. Тому потреба залучати дітей і молодь до читання є надзвичайно актуальною. Задля цього потрібно використовувати усі переваги як паперових, так й електронних книг. Деякі кроки для подолання кризи читання в Україні вже зроблено.

Так, у Законі України «Про освіту» зазначається, що має бути створений і функціонувати спеціальний інформаційний ресурс у мережі Інтернет, на якому у вільному доступі в повному обсязі розміщуються безкоштовні електронні версії підручників або електронні підручники для здобуття повної загальної середньої освіти [6]. Таким чином, підкреслено рівноважливу роль як паперового, так і електронного підручника.

Проте питання підручників та їх формату для здобувачів вищої школи залишається не регламентованим. Логічно, що в умовах цифровізації науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти розробляють підручники та іншу навчально-методичну літературу в обох форматах. Однак, набувши певного

досвіду зі створення та використання електронних підручників, питання використання паперового підручника у вищій школі знову виходить на перший план.

1.1. Огляд літератури

Аналіз наукової літератури з досліджуваного питання демонструє, що на сьогодні не існує однозначної думки про те, який підручник – паперовий чи електронний – є ефективнішим в освітньому процесі. На думку багатьох науковців, нині має місце масове впровадження електронного підручника в освіту. Тож і публікацій, присвячених саме електронним виданням, є чимало. Ці публікації можна систематизувати за такими напрямками:

- теоретико-методичні засади створення і використання електронних підручників в освітньому процесі (Л. Гризун [3]; О. Єсіна, Л. Лінгур [4]; Т. Киричок [7]; Н. Фіголь [12]; М. Ястребов, О. Полях [14] та ін.;

- специфіка створення і функціонування електронних підручників з конкретних галузей знань. Так, О. Алексєєв [1] досліджував електронні навчальні видання для інженерних спеціальностей; М. Жалдак, В. Лапінський, М. Шут [5] – для вивчення математики, фізики, інформатики; Л. Коваль [8] – для вдосконалення професійної педагогічної освіти майстрів виробничого навчання; С. Фіялка [13] – для вивчення культурознавства та ін.

Питання вибору паперового чи електронного підручника досліджується науковцями в контексті їх переваг і недоліків, причому більшість публікацій присвячено саме шкільному освітньому середовищу. Так, Генеральний директор видавництва «Ранок» В. Круглов зазначає, що попри те, що деякі країни повністю перейшли на цифрові засоби навчання дітей, у Сінгапурі, Південній Кореї та скандинавських країнах планують знову повернутися до паперового підручника в школі [9]. Він наголошує, що покращити сприйняття матеріалу та завоювати увагу школярів спроможний комплекс із паперового підручника та

цифрового е-додатка [9]. Особливої актуальності таке навчально-методичне забезпечення набуває у сьогоденні, коли через війну школярі разом зі своїми родинами вимушені залишити своє постійне місце проживання та переїхати на нове, чи в умовах постійних тривог освітній процес переривається і часто може відбуватися у сховищах. Проблеми з інтернетом, зв'язком та вимкненням світла значно актуалізують паперовий варіант підручника.

Науково-педагогічні дослідження підтверджують той факт, що здобувачі освіти, як загальної середньої так і вищої, навчаються краще і демонструють гарні успіхи, коли використовуються паперові підручники. Зокрема, дослідження проведене К. Моллер упродовж 20 років, доводить, що студенти легше сприймають і запам'ятовують інформацію з паперових носіїв, якщо ця інформація є довшою, ніж один аркуш [19]. У цьому дослідженні вражає той факт, що самі студенти сприймають все якраз навпаки. Вони впевнено віддають перевагу цифровим носіям при читанні і вірять, що сприймають інформацію з них краще. Проте в реальності, як визначила дослідниця, студенти краще відповідають на поставлені питання, коли прочитали інформацію з паперових книг [19]. Пояснення є доволі простим і логічним. З паперового підручника студенти читають повільніше, ніж з електронного, а отже, запам'ятовують і розуміють текст краще. Крім того, перевернути сторінку швидше і цей процес менш відволікає, ніж скролити весь текст у пошуках необхідної інформації. Відтак, рівень концентрації є вищим.

Цікаве дослідження було проведено американською професоркою з лінгвістики, докторкою Наомі Барон, результати якого викладено у її книзі «Слова на екрані: доля читання у цифровому світі» [15]. У рамках дослідження професоркою та її колегами з Американського університету (м. Вашингтон) було опитано 300 студентів з університетів у США, Японії, Німеччині, Словаччині, Австрії, Норвегії, Ізраїлі та інших країнах. Дослідниця зазначає, що 92% студентів університету віддають перевагу паперовим книгам, а не електронним. При виборі друкованої версії, мобільного телефону, планшету, електронної книги і ноутбука, студенти обирають друкований екземпляр. Зокрема, четверо з

п'яти студентів віддають перевагу паперовому носію, коли читають довгі тексти і коли це читання «серйозне», тобто для навчання. Для легкого читання формат носія для студентів не має значення. Причому, 94% опитаних відзначають, що сприймають інформацію з паперової книги краще, ніж з електронної [15]. Отже, можна дійти логічного висновку, що для навчання (оскільки це є серйозним читанням) набагато кращим є паперовий підручник. Разом з тим, як зауважує науковиця, студенти у США більше користуються саме електронними підручниками. Причина є доволі простою: ціна електронного підручника значно менша за паперовий. Проблема полягає в тому, що, на думку Н. Барон, «ми не переймаємося тим, щоб запитати наших студентів, а що ж вони думають з цього приводу» [23].

Таким чином, можна констатувати, що питання використання паперового чи електронного підручника є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Проте це питання досліджується переважно в контексті середньої освіти. Щодо вищої освіти, ці питання залишаються поза колом наукових інтересів дослідників. Відтак, публікації щодо використання того чи іншого формату підручника у вищій школі є малочисельними. Тим більше, відсутні наукові праці, в яких би висвітлювалася думка здобувачів вищої освіти щодо вибору формату підручника.

З огляду на викладене вище, **метою дослідження** є аналіз думок здобувачів вищої освіти щодо доцільності використання в їх навчанні в університеті паперових чи електронних підручників.

1.2. Методи дослідження

1.2.1. Теоретичні засади

У своєму дослідженні автори зацентрували увагу на рефлексії, як ефективному методі педагогічної діяльності. Ще Дж. Дьюї, психолог і філософ, реформатор у сфері освіти, відзначав, що рефлексія – це «активне, наполегливе

й уважне вивчення будь-якого питання чи інформації з точки зору їх підтримки чи подальших висновків, до яких вони ведуть» [17, с. 9].

У цьому контексті рефлексія має на меті вказувати на процес, при цьому Дж. Дьюї наголошує на необхідності активного мислення й розмірковування над перешкодою чи проблемою.

Якщо говорити менш філософськи, рефлексія передбачає аналіз наявного минулого чи теперішнього досвіду, вивчення результатів, що спостерігаються, і планування того, як краще підійти до подібних ситуацій у майбутньому.

Науковці Г. Макгост та М. Стайнс підкреслюють, що цей метод рідко використовується у вищій школі, попри те, що має багато переваг для усіх учасників освітнього процесу [18]. І хоча вони у своєму дослідженні описують переваги і рекомендації для викладацького складу, автори підтримують ідею використання цього методу для досліджень у сфері вищої освіти. Однак, на думку авторів, цікавим було б проаналізувати рефлексії здобувачів вищої освіти з зазначеного вище питання – який підручник, на їхню думку, паперовий чи електронний є більш доцільним і прийнятним у вищій школі. Звернення до здобувачів вищої освіти з пропозицією рефлексії було обумовлене тим, що рефлексія допомагає «зафіксувати» будь-яку проблему чи питання, що потребують вирішення, та знайти спосіб їх владнати [16].

Відтак, для початку авторами було розроблено анкету, що складалася з 2-х блоків: питань щодо демографічної характеристика респондентів і питань, що покликані були з'ясувати, необхідність паперового підручника, які підручники використовуються на першому і на останньому курсах навчання в університеті, якому формату підручників респонденти віддають перевагу при вивченні певних навчальних дисциплін, у самостійній роботі, як часто використовують один із форматів підручника та, насамкінець, з якого носія паперового чи електронного вони запам'ятовують інформацію краще. Питання, запропоновані здобувачам, були як закритого, так і відкритого типу. Отже, першим етапом дослідження стали розроблення анкети та проведення опитування за допомогою GOOGLE форм. За задумом авторів, анкетування стало *початковою точкою*, коли

здобувачі задумалися над доцільністю використання паперового та електронного підручника у вищій школі.

Другим етапом дослідження став аналіз написаних здобувачами есе на тему «Переваги і недоліки паперового/електронного підручника в освітньому процесі в університеті».

Третім етапом стало усне групове обговорення у формі двох фокус-груп. В одній фокус-групі брали участь 16 здобувачів ступеня бакалавра першого року навчання за спеціальністю 035 Філологія (англійська мова). У другій – 10 здобувачів ступеня бакалавра четвертого року навчання за спеціальністю 242 Туризм і рекреація. Модераторами фокус-груп були викладачі, котрі працюють з цими здобувачами.

Здобувачам пропонувалося обговорити питання перспективи використання того чи іншого формату підручника в освітньому процесі в університеті.

На четвертому етапі, автори аналізували отримані результати, оформлювали їх та писали текст статті. У підсумку, анкетування дало можливість авторам отримати кількісні результати, які в педагогічних дослідженнях можуть вважатися основним підходом [21].

Есе та фокус-група дали авторам якісні результати, які «дають найкращі відповіді та проливають світло на певну проблему» [20, с. 7].

Таким чином, дослідження питання використання паперового чи електронного підручника було кількісно-якісним, що гарантує комплексність здійсненого дослідження, об'єктивність і вірогідність отриманих результатів.

1.2.2. Характеристика респондентів

Загалом, у дослідженні взяли участь 42 здобувачі вищої освіти з двох столичних університетів: Київського столичного університету імені Бориса Грінченка та Національного університету фізичного виховання і спорту України. 32 здобувачі ступеня бакалавра першого року навчання, що навчаються у КСУБГ за спеціальністю 035 Філологія (англійська мова), та 10 здобувачів ступеня бакалавра четвертого року навчання за спеціальністю 242 Туризм і рекреація у

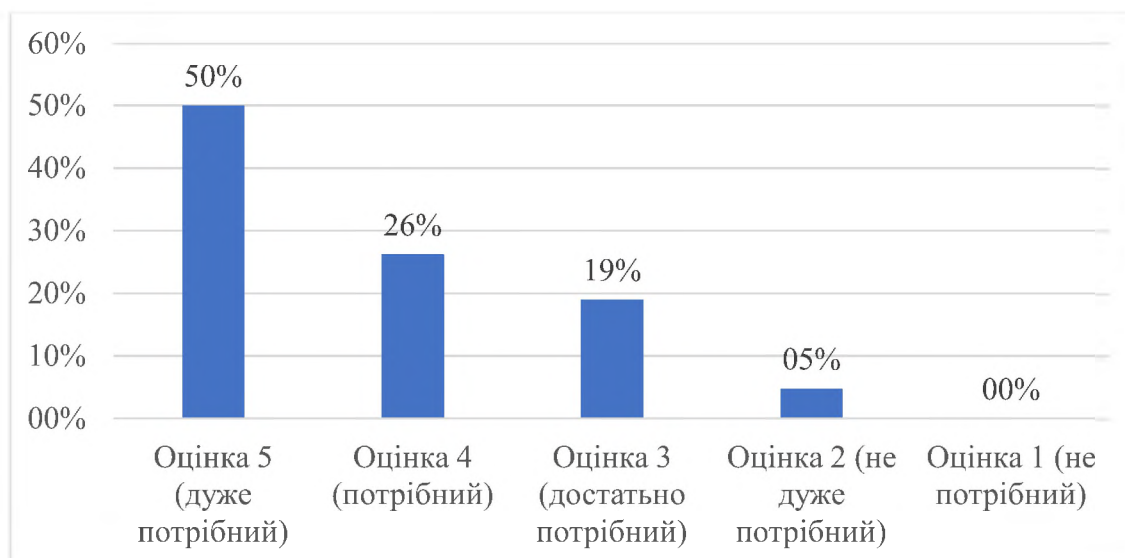

НУФВСУ. З них, 16 хлопців і 26 дівчат.

1.3. Результати дослідження

1.3.1. Аналіз анкет

Перше питання з оцінювання необхідності паперового підручника на першому році навчання (від 5 дуже потрібний до 1 непотрібний) засвідчило, що 21 здобувач (50 %) вважає його дуже потрібним і поставив оцінку 5; для 11 респондентів (26,2 %) паперовий підручник є потрібним з оцінкою 4; 8 респондентів поставили оцінку 3 (достатньо потрібний), що становить 19 %; 1 респондент (4,8 %) вважає паперовий підручник не дуже непотрібним, поставивши оцінку 2. Жоден з респондентів не поставив оцінку 1 паперовому підручнику як взагалі непотрібному. Результати представлено на рис.1.

Рис. 1 - Оцінка необхідності паперового підручника на першому році навчання.
Джерело: систематизовано авторами.

Таким чином, з 42 респондентів 41 респондент позитивно оцінює необхідність паперового підручника на першому році свого навчання в університеті, що становить 95,2 %.

Такі ж результати було отримано і на питання щодо використання лише електронного підручника замість паперового. 41 респондент (95,2 %) вважає

неможливим користуватися лише електронним підручником на першому році навчання.

Для уточнення умов, коли здобувачі використовують паперовий та електронний підручник, було запропоновано запитання щодо вибору підручника для виконання домашніх завдань з іноземної мови та з навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Зазначимо, що здобувачі ступеня бакалавра за спеціальністю 242 Туризм і рекреація у НУФВСУ мали на четвертому році навчання 10 кредитів на вивчення англійської мови в межах навчальної дисципліни «Професійно-комунікативний практикум з іноземної мови», 3 кредити на «Актуальні проблеми розвитку туризму», що викладалася англійською мовою. Тобто для цих здобувачів, як і для здобувачів за спеціальністю 035 Філологія (англійська мова) вивчення англійської мови займає достатньо багато часу, тому питання вибору формату підручника для вивчення англійської мови було доцільним. Отримані результати відображено на рис.2 і рис. 3.

Рис.2 - Використання підручника для вивчення іноземної мови.

Рис. 3 - Використання підручника для вивчення соціально-гуманітарних дисциплін.

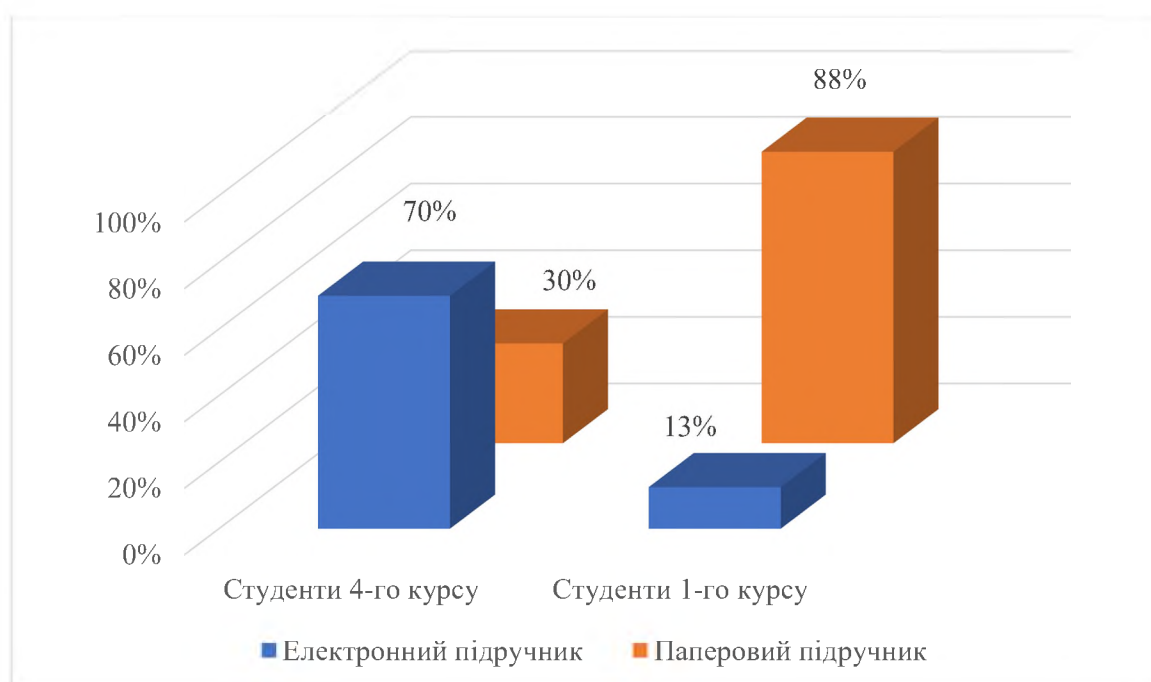
Джерело: систематизовано авторами.

Результати свідчать, що якщо для вивчення іноземної мови здобувачі віддають перевагу паперовому підручнику (90,4 %), то для домашніх завдань, індивідуальних чи додаткових завдань із соціально-гуманітарних навчальних дисциплін краще підходить електронний підручник (92,2 %). З рисунків видно,

що результати – дзеркальні, майже однакова кількість респондентів обирають той чи інший формат підручника залежно від навчальної дисципліни.

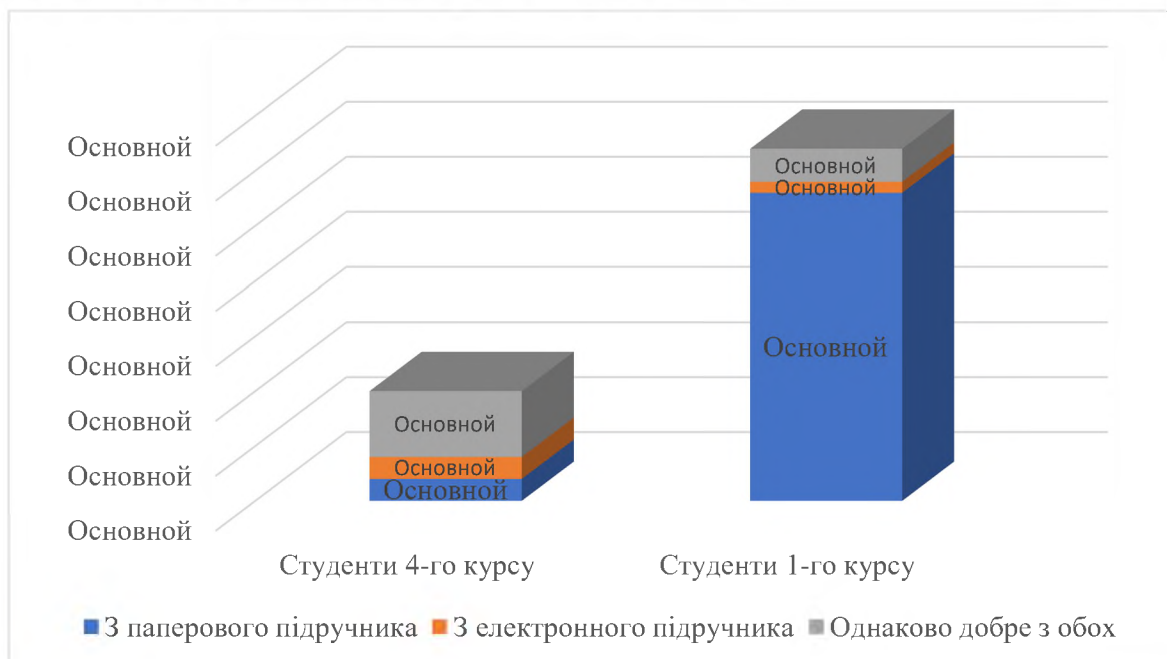
На запитання, як часто використовують паперовий та електронний підручник у самостійній роботі, усі здобувачі (100 %) відповіли, що постійно використовують обидва формати підручників. Прикметно, що уточнюючи частотність використання певного формату підручника, результати відобразили таку картину. Здобувачі четвертого року навчання частіше користуються електронним підручником (70 %), у той час, як першокурсники – паперовим підручником (87,5 %) (рис. 4).

Рис. 4 - Відповіді респондентів, який з підручників використовується частіше.
Джерело: систематизовано авторами.

Аналізуючи думку здобувачів щодо того, з якого підручника вони краще запам'ятовують інформацію, було з'ясовано, що 9 респондентів (21,4 %) вважають, що з обох однаково; 30 респондентів вважають, що краще пам'ятають інформацію з паперового носія (71,5 %) і 3 респонденти (7,1 %) вказали, що з електронного носія їм простіше запам'ятати інформацію (рис. 5).

Тут спостерігається та ж тенденція, що і в попередньому питанні. З 30 респондентів, які вказали, що запам'ятовують інформацію краще з паперових носіїв, 28 осіб є здобувачами 1-го року навчання. Тобто більшість

Рис. 5 - Відповіді щодо формату підручника для кращого запам'ятовування інформації.

Джерело: систематизовано авторами.

першокурсників – за паперовий підручник. З решти 4 першокурсників 3 особи зазначили, що вони однаково добре запам'ятовують як з паперового, так і з електронного підручника, а 1 особа вказала, що їй краще запам'ятовувати з електронного підручника. Більшість здобувачів 4-го року навчання переконані (6 осіб), що їм однаково запам'ятовувати інформацію з електронного чи паперового підручника і по 2 особи вказали на паперовий і електронний підручник. У % систематизована інформація представлена у таблиці 1.

Таблиця 1 - Відповіді респондентів щодо запам'ятовування інформації в залежності від формату носія

	Паперовий підручник		Електронний підручник		З обох носіїв		%
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
Здобувачі 1 року навчання	28	87,5%	1	3,1%	3	9,4%	100%
Здобувачі 4-го року навчання	2	20%	2	20%	6	60%	100%
Всього:	30	71,5%	3	7,1%	9	21,4%	100%

Джерело: систематизовано авторами.

На питання, який формат підручника задовольнив би респондента більш за все упродовж всіх років навчання в університеті, 95,2% опитаних (40 осіб) обрали паперовий формат.

На відкрите питання, чому було здійснено такий вибір, респонденти зазначили низку причин, з-поміж яких основні:

- можливість писати в підручнику свої нотатки, думки, підкреслювати головні ідеї, виділяти слова і фрази маркером та ін., оскільки саме це допомагає краще запам'ятати інформацію;

- можливість навчатися за паперовим підручником в умовах вимкнення світла, відсутності інтернету, мобільного зв'язку;

- зручність у використанні, можливість взяти книгу в руки, перегортати сторінки, відчуття на дотик папір, з якого виготовлено паперовий підручник;

- краще запам'ятовування, оскільки візуально пам'ятаєш, в якій частині сторінки (вверху, посередині, внизу, під малюнком та ін.) розміщено потрібна тобі інформація;

- не так втомлюються очі від довготривалої роботи з паперовим підручником, ніж з електронним.

1.3.2. Аналіз есе

Результати аналізу есе дозволили авторам систематизувати точку зору здобувачів переваги і недоліки паперового (таблиця 2) та електронного підручника (таблиця 3). Варто зазначити, що у деяких есе здобувачі узагальнювали і писали не про підручник чи навчальний посібник, а про книгу загалом.

У таблиці 3 викладено переваги і недоліки електронного підручника.

Аналізуючи визначені здобувачами переваги і недоліки обох видів підручників, а також порівнюючи результати досліджень інших науковців, автори дійшли висновку, що в цілому, здобувачі українських закладів вищої освіти зазначили ті ж самі основні переваги і недоліки, що на які вказують і науковці. Разом з тим, було виокремлено нову особливість, а саме вплив реалій

Таблиця 2 – Переваги і недоліки паперового підручника

Переваги	Недоліки
Більш естетичні і привабливі, ніж електронні книги	Для виробництва підручників знищуються дерева, що руйнує екологію
Можна взяти в руки і відчутти на дотик папір, з якого книгу зроблено, що збільшує задоволення	Ціна підручника є доволі високою, а електронний – безкоштовний
Можна створити власну бібліотеку і перечитувати книги, коли виникне бажання	Вживаний підручник неприємно брати до рук
Підручник може слугувати одночасно книгою і робочим зошитом, де виконуються завдання	Не вистачає паперових підручників для усіх здобувачів
Коли викупляєш підручник, він – твій, і ти можеш писати в ньому переклад, свою думку та ін.	Можна загубити підручник, залишити його десь, чи позичити одногрупникам і забути про це
Коли вимикають світло і зникає інтернет, з підручником можна працювати	У темноті книгу не прочитаєш, оскільки потрібне додаткове освітлення
Паперовий варіант допомагає краще сконцентрувати свою увагу завдяки підкреслюванню, виділенню маркерами ключових ідей чи головної думки	

Джерело: систематизовано авторами.

сучасного життя в Україні – через війну та пошкоджені об'єкти критичної інфраструктури, не вистачає електричних потужностей і в країні постійно вимикають світло, зникає інтернет, погіршується мобільний зв'язок. З огляду на це, переваги електронних підручників знижуються, і через це кількість їх недоліків збільшується. Тож, відсутність електроенергії, мобільного зв'язку та інтернету додають нових переваг чи недоліків обраному формату підручника.

Прикметно, що під час анкетування жоден зі здобувачів не зазначив такі переваги паперового підручника, як естетичність і привабливість, можливість створення бібліотеки, прояв екологічної свідомості при використанні вживаного підручника. А у процесі написання есе здобувачі виокремили ці риси, що свідчить про те, що після анкетування у них був час на обдумування і систематизацію своїх думок. Тому в есе більш повно перераховано переваги і недоліки кожного формату підручника.

Таблиця 3 – Переваги і недоліки електронного підручника

Переваги	Недоліки
Не потребують місця для зберігання, не захаарашують кімнату	Потрібне світло і доступ до інтернету, без них користуватися електронним підручником стає неможливо
Оскільки електронні підручники на електронних носіях, не потрібне спеціальне освітлення	При довготривалому використанні втомлюються очі, важко сфокусувати погляд вдалину
Шрифти, освітлення при використанні електронних підручників можна адаптувати під себе	Якщо тексти довгі, то важко запам'ятати всю інформацію, що була на початку
Всі підручники на одному гаджеті, не займають багато місця, не зношуються, не губляться сторінки	Набагато нижча концентрація уваги, оскільки дуже багато інформації, відсутні поля, де можна записати думку відразу.
Приносять економічну та екологічну користь суспільству	Час роботи електронного пристрою обмежений
Інтерактивність та швидкий пошук потрібної інформації	Для того, щоб користуватися електронними підручниками потрібні електронні гаджети, а вони – дорогі.

Джерело: систематизовано авторами.

1.3.3. Аналіз результатів роботи фокус-груп здобувачів

У результаті роботи фокус-груп було сформульовані такі висновки.

Фокус-група 1: Використовувати лише електронний підручник недоцільно, особливо на першому році навчання за спеціальністю 035 Філологія (англійська мова). Здобувачі потребують паперового підручника. Було наголошено, що його використання для вивчення іноземної мови є незамінним, адже він одночасно виступає як колекція текстів для читання та робочий зошит для виконання граматичних і лексичних вправ. Можливість прописувати відповіді, писати переклад нових слів сприяє кращій концентрації уваги, а отже й запам'ятовуванню нових слів, їх правопису, граматичних конструкцій та ін. Разом з тим, вивчення навчальних дисциплін соціально-гуманітарного спрямування (Університетські студії, Філософські студії, Сучасна лінгвістика, Світова література та ін.) цілком комфортне з використанням електронного підручника. На наступних курсах було б ефективним використовувати більше

паперових підручників на заняттях в університеті та електронних підручників для самостійної роботи та самоосвіти.

Фокус-група 2: на першому році навчання краще користуватися паперовими підручниками для вивчення іноземної мови, та електронними підручниками для вивчення навчальних дисциплін соціально-гуманітарного спрямування (Історія України, Філософія, Туристичне краєзнавство, Туристичне країнознавство, Організація екскурсійної діяльності, Соціально-гуманітарні науки та ін.). Разом з тим, для вивчення навчальних дисциплін фахового спрямування, що викладаються англійською мовою (Діловий етикет у туризмі, Організація харчування туристів, Актуальні проблеми розвитку туризму) краще мати опорний конспект у паперовому вигляді. Це допомагає сконцентруватися, краще розуміти викладача, робити нотатки по ходу лекції, писати переклад та ін. Оскільки навчання здобувачів 4-го курсу весь час проходило в дистанційному форматі, не було можливості користуватися паперовими підручниками, то до 4-го курсу всі звикли працювати лише з електронними носіями, у тому числі й при вивченні іноземної мови. Однак, якби була можливість обирати формат підручника, однозначно перевагу віддали б паперовому, зокрема під час занять в аудиторіях. Електронні носії краще використовувати як додаткові навчальні ресурси для написання рефератів, виконання творчих завдань, здійснення курсових досліджень та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проведене дослідження продемонструвало, що здобувачі вищої освіти, попри те, що вони народилися в епоху цифрових технологій, і звикли все робити на екрані монітора, в навчанні віддають перевагу паперовим підручникам. Одна із вагомих причин цього є фізична: для них важлива тактильність і кінестетика. Більше того, більшість студентів першого курсу і менша кількість студентів 4-го курсу підтримують ідею використання паперового підручника. Водночас, для

обох груп саме паперовий підручник підходить більше для вивчення іноземної мови, оскільки він одночасно є книгою і робочим зошитом. Для навчальних дисциплін соціально-гуманітарного спрямування рівноважливими є обидва формати, за винятком умови, коли інформація, яку потрібно запам'ятати, є великою за обсягом. У цьому випадку, знову преференція надається паперовому підручнику.

Виокремлення здобувачами переваг і недоліків обох форматів підручника засвідчило, що здобувачі чітко їх усвідомлюють та користуються їх перевагами. У підсумку, зазначимо, що вибір паперового чи електронного підручника у вищій школі має бути виваженим, з урахуванням думки здобувачів. Науково-педагогічним працівникам варто з'ясувати думку здобувачів при укладенні підручника, адже при виконанні деяких навчальних завдань паперовий чи електронний формат не відграє великої різниці. Разом з тим, виконання окремих завдань чи вивчення певних навчальних дисциплін ефективнішим буде саме з використанням паперового підручника. З огляду на це, необхідні подальші емпіричні дослідження для з'ясування причин, чому здобувачі освіти взаємодіють по-різному з паперовими та цифровими носіями інформації, в яких умовах той чи інший формат підручника є більш результативним. Тож різниця між паперовим та електронним підручником існує, а отже її потрібно враховувати в освітньому процесі.

Додаток

Анкета

Шановні здобувачі!

Просимо відповісти на кілька питань щодо навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в університеті. Ваші відповіді сприятимуть його вдосконаленню, а відтак покращенню освітнього процесу.

I. Блок Загальні відомості про здобувачів

1. Оберіть, те, що стосується Вас
  - А) я – студент першого курсу
  - Б) я – студент четвертого курсу
2. Я навчаюся за спеціальністю
  - А) 035 Філологія (англійська мова)
  - Б) 242 Туризм і рекреація
3. Стать
  - А) чоловік
  - Б) жінка
4. Мій вік
  - А) 18-19 років
  - Б) 20-21 рік
  - В) 22-23 роки

II. Блок Змістовий

1. Як Ви оцінюєте необхідність паперового підручника для навчання на першому курсі? Оцініть від 1 (непотрібний) до 5 (дуже потрібний).
  2. 3. 4. 5.
2. Чи вважаєте Ви за можливе, щоб студенти 1 курсу використовували лише електронний підручник?
  - Так, можливо
  - Ні, неможливо
3. Для виконання домашніх завдань з іноземної мови Ви надаєте перевагу
  - Електронному підручнику
  - Паперовому підручнику
4. Для виконання домашніх завдань, індивідуальних чи додаткових завдань із соціально-гуманітарних навчальних дисциплін краще підходить
  - електронний підручник
  - паперовий підручник
5. Як часто Ви використовуєте паперовий підручник у самостійній роботі?
  - Постійно
  - Інколи
  - Ніколи
6. Як часто Ви використовуєте електронний підручник у самостійній роботі?

- Постійно
  - Інколи
  - Ніколи
7. На Вашу думку, як краще Ви запам'ятовуєте інформацію?
- З паперового підручника
  - З електронного підручника
  - З обох однаково добре
8. Який формат підручника задовольнив би Вас більш за все впродовж усіх років навчання в університеті?
- Паперовий підручник
  - Електронний підручник
9. Поясніть, будь ласка, чому Ви обрали саме цей формат підручника.

Дякуємо за участь в опитуванні!